

ਮਾਰੇ ਮਿਤ੍ਰ
ਝੁਗੋਂਗ (ਦਰਿਆਈ ਗਾਈ)
ਚੰਚਲ ਸਿੰਹ ਰੋਥ

A blue-tinted background image of an underwater environment. In the center, a person wearing a mask and fins swims towards the right. To the left, a large, light-colored fish, possibly a grouper, swims towards the bottom left. The bottom of the frame shows a sandy ocean floor with some small plants and rocks. In the top right corner, there's a partial view of another fish.

મારો ભૂત ક્રાંતોંગ (દરિયાઈ ગાય)

મારો મિત્ર કુગળો

ચંચલ સિંહ રેથ

સુમિતા સેનગુપ્તા દ્વારા
બંગાળી માંથી અનુવાદિત

મારો મિત્ર દુગોગ- દરિયાઈ ગાય

(એક છોકરા અને લુપ્ત થતા દરિયાઈ પ્રાણી વર્ષેની અનોખી વાર્તા)

ચંચલ સિંહ રોય

સુભિતા સેનગુપ્તા દ્વારા બંગાળી માંથી અનુવાદિત

નિર્દર્શન: બિદિશા ચકવત્તી

શિવાની પટેટ અને દેવેન મેહતા દ્વારા અંગ્રેજ માંથી અનુવાદિત

૨૦૧૬ માં પ્રકાશિત

ચંચલ સિંહ રોય

ફલેટ નંબર - 9, બ્લોક - A,

લોકનાથ હાઉસિંગ કોલોની,

પી.ઓ. - ડોલીગંજ,

પોર્ટબ્લેર, દક્ષિણ આંદામાન,

આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુ,

ઇમેઇલ: chanchal2b@gmail.com

આઇએસબીએન: ૮૭૮-૬૩-૫૨૫૪-૬૫૮-૭

રૂપરેખા અને મુદ્રણ

એક્સપ્રેસન્સ પ્રિન્ટ અને ગ્રાફિક્સ પ્રા. લિ.

૧૭૪, સુભાષ નગર, ગુપ્તા જનરલ સ્ટોરની પાસે,

દેહરાદુન, ઉત્તરાખંડ- ૨૪૮૦૦૨

ઇમેઇલ: xpressionsddn@gmail.com

સંપર્ક: મોબાઇલ: +૯૧૮૨૧૮૫૫૨૫૬૩ /

લેન્ડલાઇન: +૯૧૯૩૫-૨૬૪૫૮૭૩

આ પુસ્તક ના સર્વોધિકાર રચનાકાર અને પ્રકાશક દ્વારા મર્યાદિત અને સુરક્ષિત છે. માટે આ પુસ્તક રચનાકાર અને પ્રકાશકની લેખિત સંમતિ વિના, સમાન સ્થિતિ વિના અને મુદ્રણાધિકારોનું ઉત્તલંઘન કરીને વ્યાવસાયિક રીતે વહેંચી; ભાડે આપી શકશે નહીં, અથવા તો તેના મુળુપ માંથી ફેરફાર કરીને પ્રકાશિત કરી શકશે નહીં. પ્રકાશકની લેખિત સંમતિ વિના, આ પુસ્તકના કોઈપણ ભાગનું પુનઃમુદ્રણ, સંગ્રહ અથવા પુનઃપ્રાપ્તિ પ્રણાલીમાં દાખલ કરી શકશે નહીં, અથવા કોઈપણ ઈલેક્ટ્રોનિક, યાંત્રિક, ફોટોકોપી; રેકોર્ડિંગ અને અન્ય માધ્યમથી કોઈપણ સ્વરૂપમાં કોઈપણ પ્રકારે પુનઃમુદ્રણ અને પ્રસારિત કરી શકશે નહીં.

પૂર્વ રજૂઆત

વહાણવટાના પ્રારંભિક વર્ષોમાં, વિશ્વભરના નાવિકોએ દાવો કર્યો હતો કે તેમણે વાસ્તવિક મત્સ્યકન્યા જોયેલી છે ૧૪૮૨માં, સુપ્રસિદ્ધ નાવિક કિસ્ટોફર કોલંબસે પણ તેઓના દરિયાઈ સફરમાં ઉત્તર અમેરિકાના કિનારે મત્સ્યકન્યાને જોઈ હોવાની નોંધ કરી હતી. આ પૌરાણિક મત્સ્યકન્યા દેખાવાની ઘટનામાં કદાચ જાણીતી મેનેટી અથવા દરિયાઈ ગાયની પ્રજાતિએ માંથી હૈઈ શકે છે.

ડુગોઝ અથવા દરિયાઈ ગાય, શાકાહારી દરિયાઈ સસ્તન પ્રાણીઓમાંની પૃથ્વી પર અસ્તિત્વ ધરાવતી એક માત્ર જાતિ છે. જે, ઓસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયા, ભારતીય ઉપખંડ, અરેబિયન ખાડી અને આફિકાના પશ્ચિમકાંઠે અને ભારતના દરિયાના પાણીમાં મળી આવે છે. તેઓ દરિયાઈ ધાસ તરીકે ઓળખાતી પાણીની અંદર ઉગતી વિશિષ્ટ પ્રકાર ની સપુષ્પી વનસ્પતિ ખાય છે. અને શાંત આશ્રયવાળા, ધીછારા પાણીમાં રહે છે, તાજી હવામાં શ્વાસલેવા માટે દર ૨-૪ મિનિટે સપાટી પર આવે છે. ભારતમાં, ડુગોઝ તમિલનાડુ, ગુજરાત અને અંદામાન-નિકોબાર ટાપુઓમાં જોવા મળે છે. આ ત્રણ રાજ્યોમાં તેમની વસતી ઓછી, વિભાજીત થયેલી અને ઝડપથી ઘટી રહી હોવાથી તેમના પર લુપ્ત થવાનું સંકટ ઘેરાઈ રહ્યું છે અનેક ભય જનક ઘટનાઓ તેમની વસ્તીના ઘટાડામાં સતત કારણભૂત બની છે, જેમાં દરિયાઈ ધાસની વસાહતોનું અધઃપતન અને ઘટાડો થવો; માછીમારોની જળમાં ગુંચવાઈ જવું, સ્થાનિક વસ્તુઓમાં ઉપયોગ અને શિકારતથા દરિયાઈ પ્રદૂષણનો સમાવેશ થાય છે.

૨૦૧૫માં, પર્યાવરણ, વન અને જળ-વાયુપરિવર્તન મંત્રાલય (MoEFCC- એમચોઇએફસીસી)એ ભારતીય વન્યજીવ સંસ્થાને, કંપન્સેટરી એફોરેસ્ટેશન મેનેજમેન્ટ એન્ડ પ્લાનિંગ ઓથોરિટી (CAMPA- કેમ્પા- વૈકલ્પિક વનીકરણ વ્યવસ્થાપન અને આયોજન સત્તાધિકાર) ના આંશિક સહયોગ થી દરિયાઈ ધાસના વસવાટો ને પુનઃસ્થાપિત કરવા અને દરિયાઈ ગાય ની પ્રજાતિ ની પુનઃપ્રાપ્તિ કરવા માટે ની યોજના તૈયાર કરવા અને અમલ માં મૂકવાની કમગીરી સોપવામાં આવી હતી. ભારતીય વન્યજીવ સંસ્થાએ અન્ય સહયોગી સંસ્થાઓ

અને સ્થાનિક સમુદાય ના લોકો ના સમર્થન અને સહભાગીદારી દ્વારા દરિયામાં ડુગોઝ્સ ના લાંબાગાળાના અસ્તિત્વને સુનિશ્ચિત કરવા માટે આવશ્યક કામગીરી કરવાની શરૂઆત કરી, તથા વિવિધ રાજ્યોના વન વિભાગો, ભારતીય તટરક્ષક દળ, ભારતીય નૌકા દળ, રાજ્યોના મત્સ્યોધ્યોગ વિભાગો, રાજ્યોના પ્રવાસન વિભાગો અને માછીમાર સમુદાયોની મદદથી, અમારું લક્ષ્ય આગામી બે દશકો માં ભારતમાં દરિયાઈ ગાયની વસ્તી અને વસવાટો પુનઃપ્રાપ્ત કરવાનો છે.

દરિયાઈ ગાયના સંરક્ષણમાં શાળાના બાળકો ખૂબજ મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે. આ સક્રિય સંરક્ષણ કાર્યક્રમ માં તેમનો સીધી રીતે સમાવેશ કરવા માટે, અમે અમારા તરફથી એક અનન્ય એવો સહભાગી ડુગોગ શિષ્યવૃત્તિ કાર્યક્રમ શરૂ કરેલ છે. જેના દ્વારા માછીમાર સમુદાયોના ઘણા બાળકો ને શાળામાં શિષ્યવૃત્તિનો લાભ મળી રહ્યો છે. આ શિષ્યવૃત્તિ કાર્યક્રમે અમને માછીમાર સમુદાયો સાથે સીધા સંપર્કમાં લાવવાનું કામ કર્યું છે. અને દરિયાઈ ગાય અને દરિયાઈ નિવાસનતંત્રમાં તેમની ભૂમિકા વિશે સર્વગ્રાહી જાગૃતિ પેદા કરી છે.

ડૉ. કે. સિવાકુમાર
વૈજ્ઞાનિક

ભારતીય વન્યજીવ સંસ્થા

મારા નીલ અને હેવલોક
ટાપુના વિદ્યાર્થીઓને
સમપિત

ભારે પવન અને મુશળધાર વરસાદનાં દિવસો પછી આજે વાતાવરણ શાંતિપૂર્ણ છે. દરીયો વાદળ વગર ના ખુલ્લા અને ઊજળા આકાશ નીચે ચમકીલા બુરા રંગનો દેખાય છે. આજે રવિવાર, રજાનો દિવસ છે. દરેક રવિવારની જેમ, લિંગારાજુ આજે પણ લક્ષ્મણપુરના જંગલમાં બકરીઓ ચરાવવા આવ્યો છે. સાંજનો સમય છે. પણ હજુ સુરજ ફળવાને હજું થોડી વાર બાકી છે, જંગલને ઓંંગતા લિંગારાજુ રેતાળ દરિયાકિનારે પહોંચે છે. અને આજુ બાજુ જોઈને રેતી ઊપર બેસી જાય છે. તેની ઊંડી, કાળી અંખો કોઈને તો શોધી રહી છે. તે ઉત્સુક થઈને આજુ બાજુ જુએછે,

પરંતુ તેને એકેખાયુ નહિ, જે એ શોધી રહ્યો છે.

લિંગારાજનું યુવામન અસંખ્ય સવાલોથી ભરાયેલું છે. શું એ વાવાડોડાં અને ભારે વરસાદને કારણે, બીજે ક્યાંક જતું રહ્યું હશે? ના, એ શક્ય નથી! એ ક્યાં જતું રહ્યું હશે? એ ફરી પાછું ક્યારે અહીં આવશે ખડું? હું ફરી પાછો તેને ક્યારેય જોઈ શકીશ ખરો? પોતાની જાત સાથેની આ મૌન ચર્ચાથી ગુસ્સે ભરાયો. તેનું ધ્યાન જ ન રહ્યું કે ક્યારે સુરજ ઝૂબી ગયો અને ખૂંડું આકાશ ક્યારે ઝાંખી કાળી લીલાશ પડતી રાત માં ફેરવાઈ ગયું.

લિંગારાજ પોતાની આ બેધ્યાન અવસ્થા માંથી બહાર નીકળી ફૂદ્યો, અને પોતાના કપડા ઉપર ચોટેલી રેતી ખંખેરતો, જંગલ તરફ દોડ્યો. દરરોજ ની માફક બકરીઓ પોતાનો એ જંગલનો પાતળો રસ્તો અનુસરીને આગળ નીકળી ગયેલી અને ટોળું વળી, લિંગારાજની રાહજોઈ રહી હતી.

“શું એ ખરેખર જતું રહ્યું? પણ ક્યાં? શું હું તેને ફરી પાછો ક્યારેય મળી શકીશ?” લિંગારાજ હજુ મનમાં વિચારી રહ્યો હતો.

વર્ગના બીજા તાસ ના ડંકાનો અને જેટી ના સાયરનનો અવાજ એક સાથે થયો. શાળાનો મુખ્ય દરવાજો લિંગાના વર્ગખંડમાંથી સીધો જોઈ શકતો હતો. લિંગા, કૃષ્ણરાવ અને જોગા તેઓના વર્ગનો બીજો તાસ શરૂ થવા છિતા ધ્યાન આપી રહ્યા ન હતા. ફરી-ફરીને તેઓ ની નજર મુખ્ય દરવાજા તરફ જ જઈ રહી હતી.

કદાચ, હોડી થોડા સમય પહેલા આવી હશે. પણ એમા આવવાના હતા, એ સંસ્થા (NGO) ના લોકો ક્યાં છે? શાળાના બધાજ વિદ્યાર્થીઓ એમની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. કારણકે, આચાર્ય સાહેબે આગલા દિવસે એવું જાહેર કર્યું હતું.

“એ બધા લોકો હજુ કેમ નથી આવ્યા?” જોગ્ગાએ પોતાનો હાથ આડો રાખીને લિંગાના કાનમાં કહ્યું.
“સીધો બેસ, મેડમ તને જ જોઈ રહ્યા છે.”. લિંગાએ સામે કહ્યું.

અચાનક, બધાને દરવાજો ખુલવાનો અવાજ મોટેથી સંભળાયો અને તરત જ બધાની નજર બ્લેકબોર્ડ પરથી હઠી અને, રીક્ષા અને જુપમાં થી ઉત્તરતા લોકો તરફ હતી, જ્યારે શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓ પર મિજાયા ત્યારે સૌનું ધ્યાન પાછું વર્ગખંડમાં આવ્યું.

જ્યારથી સુનામી આવી ત્યારથી અનેક સંસ્થાઓ ના લોકો નીલટાપુ પર આવતા રહેતા, એટલે વિદ્યાર્થીઓને તેમની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ વિશે માહિતી હતી. સંસ્થા (NGO) ના લોકો જે પ્રવૃત્તિઓ કરાવતા, એમાં વિદ્યાર્થીઓને ખુબજ મજા પડતી. એમના માટે એ વર્ગખંડની બહાર જવાનો, કુદરત અને પર્યાવરણને અલગ નજરથી જોવાનો અને બેટ મેળવવાનો સમય હતો.

થોડીવાર પછી, ત્રણ લોકો શાળામાં ઘણી બધી વસ્તુઓ સાથે દાખલ થયા.

બપોરના ભોજનવિરામ સુધીમા બધાને ખબર પડી ગઈ કે, સંસ્થામાંથી લોકો આવી ગયા છે. અને ધોરણ છ થી ધોરણ આઈના વિદ્યાર્થીઓને મેદાનમાં ભેગા થવાનુ કહ્યું છે. મેદાનની એક બાજુએ શાળાનું મકાન હતું, અને બીજી બાજુએ લીમડા અને આંબાના વૃક્ષો હતા. સવારે દરિયામાંથી ઠંડો પવન આવતો, જ્યારે ભરબપોરે લીમડાના ઝડનો છાંથડો અનેરા વાતાવરણનું સર્જન કરતા, જેની વિદ્યાર્થીઓ પ્રશંસા કરતા અને તેની ખુબમજા માણતા.

"દરિયાઈ પ્રાણીઓના સંરક્ષણ અને જાગૃતિ માટેનો કાર્યક્રમ" નામ ધરાવતું બેનર બે વૃક્ષોની વચ્ચે લટકાવવામાં આવ્યું હતું. લિંગારાજુ તેના મિત્રો કૃષ્ણારાવ, દિનેશ, જોગ્યારાવ, અકરિયા, વિજય અને રમેશ સાથે પહેલી હરોળમાં બેઠો.

જ્યારે અન્ય વિદ્યાર્થીઓ, મીના, બીકેશ, લક્ષ્મી, અમિત, અરૂપ, રાજુવ અને ગણેશભીજુ હરોળમાં બેઠા હતા.

સંસ્થા (NGO) ના રાજન સરે વિમલા મેડમ અને હેમા મેડમ નો પરિચય આપી પોતાનો પરિચય આપ્યો, અને આવનારા ચાર દિવસોમાં એ લોકો શું પ્રવૃત્તિ કરાવશે તેની જાણકરી આપી. એમાં પ્રવાસ, વાતચીત અને વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પૂછવામાં આવતાં પ્રશ્નો અને પ્રત્યુત્તરો તેમજ તેઓના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયોનો સમાવેશ થતો હતો. આ સાંભળી વિદ્યાર્થીઓ ની ઉત્સુકતાનો પારના રહ્યો અને વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોએ તાળીઓ પાડવાની શરૂઆત કરી દીધી. આ અભિવાદનરૂપી તાળીઓનો ગડગડાટ, બપોરની નીરવ શાંતિમાં દુર સુધી ફેલાઈ ગયો.

હેમા મેડમે કહ્યું, "આપણે સૌ પોતાનો પરીચય આપીશું પરંતું કંઈક અલગ રીતે. દાખલા તરીકે, મારું નામ હેમા છે, પણ હું જ્યારે મારો પરિચય આપીશ, એ વખતે હું મારા નામની પહેલા એક પ્રાણીનું નામ બોલીશ, જે દરિયામાં જોવા મળે છે. જેમકે, મારું નામ 'ડોલ્ફિન હેમા' છે!"

બધા વિદ્યાર્થીઓ હસી પડ્યા. પોતાની જાતને રજૂ કરવાનો આટલો સરસ, રમુજુ અને મનોરમ્ય રીત બધાને ખૂબ જ પસંદ આવી.

સૌથી પહેલા જોગ્યા ઉઠ્યો, "મેડમ, મારું નામ 'સુરમઈ જોગ્યા' છે." બધા હસ્યા અને તાળીઓ થી વધાવી લીધો. એક પછી એક, દરેક વિદ્યાર્થીઓએ પોતાને રજૂ કર્યો.

શું હું મારા મિત્રનું નામ ઉમેરું? જે મે જોયેલું અને અડકેલું, જ્યારે હું દરિયામા તરવા ગયેલો, લિંગાએ વિચાર્યુ. એ નામ બોલવા જઈ જ રહ્યો હતો પણ અટકી ગયો. શું ખબર?, એ લોકો તેને કોઈ બીજા નામે ઓળખતા હશે?

હેમા મેડમના અવાજે તેના મનમા ચાલતા વિચારોને રોકી લીધા. "નું કેમ ચૂપ બેઠો છે? ચાલ, તારું નામ કહે." હેમા મેડમએ કહ્યું.

"ટુના લિંગા", તેણે તરત જ જવાબ આપ્યો.

"ખુબ સરસ", રાજન સર અને હેમા મેડમ બંનેએ કહ્યું. "આપણાને પ્રમાણમાં ખુબ સારી એવી ટુના આંદામાન ટાપુ નજીક મળે છે."

બધાના પરિચય આપવાનું પુરું થયા પછી, વિમલા મેડમ વિદ્યાર્થીઓને ફોટોગ્રાફ બતાવીને, વિવિધ જળચરપ્રાણીઓ વિશે માહિતી આપવા માંડયા. એમણે બધા વિદ્યાર્થીઓને પ્રાણીઓના રહેઠાણ, તે કેવી રીતે ખોરાક મેળવે અને શરીરના કયા અંગોનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે છે? તેમજ, એ બચ્યાને કેવીરીતે જન્મ આપે છે? એ વિશે જણાવ્યું.

મેદાનમાં વૃક્ષની છાયામાં બેસીને, લિંગા, જોગા અને ફુલાં, પુસ્તકોના ઉપયોગ વગાર, દરિયાઈ જીવ સૂચિની ફુનિયામાં પહોંચી ગયા.

હેમા મેડમે કહ્યું, "આ ભણતર પરીક્ષામાં વધારે ગુણ મેળવવા માટે નથી પણ તમારે પોતાને સમજવા માટે અને સમજ્યા પછી, તમે બીજા લોકોને સમજાવી શકો, તેના માટે છે. હેમા મેડમે વધું ઉમેરતા કહ્યું "આ એટલા માટે છે કે, જેથી તમે દરિયા તેમજ દરિયામાં રહેતા પ્રાણીઓને બચાવી શકો."

"ચાલો હવે અહીંયા અટકીએ, કાલે ફરીથી સવારે નવ વાગ્યે મળીશું. દરિયા વિશે ની ડોક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ (દસ્તાવેજ ફિલ્મ) જોવા માટે. અને હા, તમારે તમારા અનુભવો વિશે પણ જણાવવું પડશે. અમે પણ તમારી પાસેથી ઘણું બધું શીખવાના છે!" હેમા મેડમે કહ્યું.

પણ લિંગા અને તેના મિત્રોને ખરેખર ઘરે જવું ન હતું. બધા ને હજુ પણ સતત દરિયાની વાર્તાઓ સાંભળવી હતી, પછી ભલેને કેટલું પણ મોડું થાય!

જે લિંગા હંમેશાં છેલ્લી પાટલીએ બેસતો, હવે તેણે પહેલી પાટલીએ પોતાની જગ્યા રોકી લીધેલી, આ જોઈ ફુલાને ઘણું આશ્રય થયું.

બીજ દિવસોની જેમ લિંગા, શાળા પૂરી થયાં પછી ઘરે ગયો, બપોરનું ભોજન કરી અને બકરીઓને ચરાવવાં લઈ ગયો. શાળામાં ખુબ મજાનો દિવસ હતો પરંતુ, લિંગાનું મન વિચિત્ર ઉદાસીનતાથી ઘેરાયેલું હતું. કેમ કે, જયારે તેણે પોતાનો પરિચય રજૂ કરેલો, એ વખતે તેના થી તેના મિત્રનું નામ ન બોલી શકાયું.

નીલ ટાપુનો પશ્ચિમ ભાગ વિશાળ અને ગીય જંગલોથી ઘેરાયેલો તેમજ પ્રાચીન સફેદ રેતાળ દરિયા કિનારાવાળો અને, રેતીના ઢગલા સાથે સપાટ ભૂભાગ ધરાવે છે. ત્યાં નીલ ટાપુનું સૌ પ્રથમ ગામ વસેલું છે. અને તેને પહેલા નંબરનું ગામ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે. કારણકે, તે પ્રથમ રેફ્યુજ સેટલમેન્ટ (શરણાર્થી વસાહત) ની જગ્યા હતી. બીજા ગામોને પણ એવી જ રીતે કમાંક આપવામાં આવેલા, જે મુજબ તેઓને વસાવવામાં આવેલા.

જેટલી જલ્દીથી લિંગા લક્ષ્મણપુરનાં જંગલમાં પ્રવેશ્યો, એટલી જ ઝડપથી, બકરીઓ લીલુંછમ ધાસ ખાવા દૂર જતી રહી. લિંગાએ રેતાળ દરિયા કિનારે બેસીને એ દિશા ચાદ રાખી લીધી, જે દિશામાં બકરીઓ ધાસ ચરવા ગઈ હતી.

લિંગા આજે ખૂબ જ બેચેન અને ઉદાસહ હતો. તેણે તેના મિત્રને ધણા સમયથી જોયો નહોતો. એ રેતી ઉપર આડો પડીને આકાશને એકીટશે જોવા લાગ્યો. દરિયો પણ એવો શાંત હતો, જાણેકે તળાવ! જ્યાં કોઈ ઊંચી લહેરના હોય પવન પણ ફૂંકાતોના હોય, અને પાણી પણ એકદમ આરપાર કાચ જેવું ચોખ્યું દેખાતું હતો. ઠંડી હવા લિંગાને થથરાવવા લાગ્યી.

લિંગાનો પરિવાર તેલુગુ હોવા છતા તે સ્પષ્ટ, કડકડાટ બંગાળી બોલી શકતો હતો. લગભગ છલ્લીસ વર્ષ પહેલા લિંગાના દાદા(તાતા), પિતાજી(નૈના), માતા(અમ્મા) અને કાકાએ આંધુપ્રદેશનાં શ્રી કાકુલમ તાલુકાનાં કોદુરુ ગામને છોડી દીધું હતું. તે બધા મદ્રાસ (ચેન્નાઈ) થી વહાણમાં બેસી પોર્ટબ્લેર પહોંચ્યા હતા. ત્યાંથી તેઓ નિલટાપુ પર આવ્યા હતા.

પરિવાર પાસે પોતાનો, જમીનનો એક નાનકડો ટુકડો હતો, જેમાં આખો પરિવાર પતરા, લાકડા અને નાળિયેરીના પાંદડાથી બનાવેલા નાનકડા ધરમાં રહેતો હતો. એમણે એમની ગાયો અને બકરીઓ માટે એક છાપચું પણ બનાવેલું હતું. થોડા નાળિયેરીના વૃક્ષો પણ હતા. લિંગા ધરમાં સૌથી મોટો પુત્ર હતો. અને તેને હેમાવતી અને ભાગ્યવતી નામની બે નાની બહેનો હતી.

લિંગાના પિતાજી અલગ અલગ માલસામાન ભેગો કરતાં, જે પોર્ટબ્લેરથી હોડીઓ મારફતે આવતો અને તેને રીક્ષા દ્વારા અલગ અલગ દુકાને લઈ જતા. આ બધું કામ પતાવ્યા પછી પરત જતી

હોડીઓમાં શાકભાજુ લાદવામાં મદદ કરતા. એમના ફાજલ સમયમાં તેઓ બીજા ખેડૂતોને ત્યાં જેતીવાડીનું કામકરતા. લિંગાની માતા, ઘરનું બધું કામ પતાવ્યા પછી તેના પિતાજુને જેતીમાં મદદ કરતી તેમજ ગાય અને બકરીનું દ્રોધ વેચવા માટે બહાર નીકળતી અને બજારના સમયે એ શાકભાજુ લાદવામાં પણ મદદ કરતી.

ડિસેમ્બર અને જાન્યુઆરી મહિનામાં દિવસો ખુબ ઢેંકા હોય છે. ફળતી સાંજનું અજવાણું ખુબ ઝડપથી જતું રહેતું અને ઉત્તરમાં આવેલી ખાડીની દીવાદાંડીમાંથી આવતા પ્રકાશથી સ્પષ્ટ રીતે લક્ષ્મણ પુરનો દરિયા કિનારો જોઈ શકાતો, લિંગાને એ જોવાનું ખૂબ જ ગમતું.

આ દિવાસ્વાન વર્ચ્યે, લિંગાને અત્યાર સુધી શાંત જણાતા દરિયામાં અચાનક છબદ્ધબિયાનો અવાજ સંભળાયો. છબદ્ધબિયાનો જાણીતો અવાજ! ત્યાંતો લિંગા ઝડપથી પોતાના પગરખાં ઉતારી, દરિયા તરફ દોડ્યો અને તેણે પાણીમાં ઊંપલાવ્યું.

લિંગાએ આખરે તેના મિત્રને જોયો અને આનંદમાં આવી ગયો. લિંગા નો મિત્ર લિંગાની નજીક તરવા માંડ્યો, જેથી તેનો વ્હાલો મિત્ર ખુશી થી તેને વ્હાલથી પંપાળી શકે.

આટલો સમય તું ક્યાં હતો? તને ખબર છે, કેટલે દૂર અને ક્યાં સુધી મે તારી શોધખોળ કરી? હું કેટલો ચિંતામાં હતો? હું દરરોજ સાંજે તારી રાહ જોતો. લિંગાએ બધા પ્રશ્નો એક સાથે પૂછ્યા, જે તે તેના મિત્ર ને પૂછવાની રાહ જોતો હતો.

જયારે એ શ્વાસ લેવા પાણી માંથી ઉપર આવ્યો, લિંગાએ જોયું કે, ફળતી સાંજને લીધે અંધારુ થવા લાગ્યું અને ત્યારે તેને જંગલમાં ચરતી બકરીઓ યાદ આવી અને એ પણ ખુંડુ કે તેને ઘરેતો જાવું જ પડશે.

જોકે, તેના બદલે એ, તેના મિત્ર સાથે દરિયામાં રહીને વાતો કરવા અને રમવા માંગતો હતો, પરંતુ, લિંગા જાણતો હતોકે, તેને પાછું, ઘરેતો જવું જ પડશે. ફરી મળીશું, એમ બોલી વિખુટા પડી, લિંગા કિનારા તરફ તરવા માંડ્યો. તેના મિત્રનો અવાજ સતત તેના કાનમાં ગુંજુ રહ્યો હતો.

પાણીમાં ભીજાયેલો અને દિગ્મૂઢ થઈને એ કિનારે ઊભો રહ્યો. તેની બકરીઓ ક્યાંય દેખાઈ રહી ન હતી. અને ચારેય બાજુ અંધારું છવાઈ ગયેલું હતુ.

અસહાય લિંગા ગમે તેમ કરીને ઘર તરફ પાછો ફ્રો. જંગાલ નો કાચો રસ્તો પસાર કરી, જેવો એ પાકા રસ્તા પર પહોંચ્યો, તેણે પોતાની બકરીઓનાં ટોળાને જોયું. લિંગાની ચિંતા તરત જ જતી રહી. પોતાની બકરીઓ સાથે ઘર તરફ ચાલતા-ચાલતા, લિંગા સતત તેના મિત્ર વિશે વિચારી રહ્યો હતો.

નીલ ટાપુના રેહવાસીઓ તેના મિત્રને "જળ સુવર" કહેતાં. શું તેનો મિત્ર ખરેખર ભૂંડ જેવો દેખાતો? કે પછી વધારે ગાય જેવો? લિંગાને તેના મિત્ર માટે વપરાતુ "જળ સુવર" નામ જરા પણ ગમતું ન હતું. એ મનોમન ગુસ્સે થયો, નહીં, તેના મિત્રનું નામ બીજું કંઈક હોવું જોઈએ, એક બહુ જ સુંદર નામ.

બીજુ સવારે લિંગાનો આખો વર્ગ ઉત્સાહીત હતો. કોઈ નું પણ ધ્યાન શાળાના રોજિંદા કામોમાં લાગતું ન હતું. અને બધા ખૂબ જ આતુરતાથી, સંસ્થાવાળા રાજન સર, હેમા મેડમ અને વિમલા મેડમના આવવાની રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

જો શાળામાં બીજા તાસનો ડંકો વાગ્યો, બધા વિદ્યાર્થીઓ સભાખંડમાં ભેગા થઈ ગયા. બધા ને સુપ્રભાત કહીને હેમા મેડમે પૂછ્યું કે, ““તેઓ દરિયાઈ જીવસૃષ્ટિ વિશે શું જાણે છે?””

કેવા પ્રકારના દરિયાઈ પ્રાણીઓ તમે નીલ ટાપુની આસપાસ જોયેલા છે? તમને કોઈ એવી ઘટના વિશે જાણકારી છે, જેમાં દરિયાઈ પ્રાણીઓનો સમાવેશ થતો હોય? મેહરબાની કરીને શરમાશો નહીં, અમે અહીયા તમારી વાતો પણ સાંભળવાં આવ્યા છીએ”, હેમા મેડમેએ કહ્યું.

પછી કંઈક એવું જાદુઈ બન્યું કે, જે વિદ્યાર્થીઓ બધા ની સામે બોલતા શરમાતા હતા, એ બધા ખૂબ જ સરળ રીતે અને સ્કૂર્ટિથી, જેલીફિશ, ઓક્ટોપસ, કોરલ, ટાઇગર ઝીંગા (ઝીંગાની એક જાત), ડોલિન તેમજ બીજુ અન્ય માઇલીઓ વિશેના પોતાના અનુભવો અને જ્ઞાનને બધા ની સમક્ષ રજૂ કરવા લાગ્યા.

સાતમાં ધોરણના વર્ગશિક્ષક સમીર સર એમના વિદ્યાર્થીઓનો આ બદલાવ જોઈ અચરજ પામ્યા. રોજ એકનું એક ભણતર ભણાવીને કંટાળેલા શિક્ષકો પણ એમના વિદ્યાર્થીઓ જે કહી રહ્યા હતા, એ આશ્ર્ય સાથે ધ્યાનથી સાંભળીને, એમના વિદ્યાર્થીઓમાં શું બદલાવ આવી રહ્યો છે, એ ચર્ચા અંદર-અંદર એકબીજા શિક્ષકો સાથે કરવા લાગ્યા.

કૃષારાવે તેના માછીમાર પિતાજુના અનુભવ વિશે કહ્યું અને એ પણ કે, કેવી રીતે મોટી માછલીએ એક દિવસ એમની નાવડીને પલટાવી દીધી હતી. કૃષાએ આગળ વાત કરતા કહ્યું કે, કેવી રીતે તેની માતા, બજારમાં માછલીઓ વેચવા જતા પહેલા માછલીઓને સૂકવે છે અને કેવી રીતે તેઓ દરરોજ પારિવારિક મંદિરે, ખૂબ વધારે માછલીઓ મળે તેની પ્રાર્થના કરે છે.

"શું તમને ખબર છે કે, આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુના 'રાજ્યપ્રાણી' નું નામ શું છે? તમે તેને નીલ ટાપુ નજીક દરિયામાં પણ જોઈ શકો છો", રાજન સરે પૂછ્યું. વિદ્યાર્થીઓ અંદર-અંદર ગુસ્પાસ કરી, રાજન સર જે પ્રાણી વિશે બોલ્યા તેના નામ વિશે વિચારવા લાગ્યા, તેમની જિજાસા તેઓની ચળકતી આંખોમાં સ્પષ્ટ પણે વર્તાતી હતી.

"જયારે તમે ડોક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ જોશો, ત્યારે વધારે સરળતાથી એ પ્રાણીને ઓળખી શકશો", રાજન સરે કહ્યું.

બધા વિદ્યાર્થીઓ અંધારિયા સભાખંડમાં ભેગા થયા અને દરેકની નજર પડદા (સ્કીન) પર હતી. બધાએ વૃક્ષોથી છવાયેલા અને ભૂરા દરિયાની વચ્ચોવચ્ચ નાની રેતાળ પદ્ધી જેવા નાના ટાપુને જોયો. જેના કિનારે નાની હોડીઓ દરિયાના મોજા સાથે હિલોળા લઈ રહી હતી.

"જો રમેશ, પાણીમાં કંઈક સફેદ રંગ જેવું દેખાય છે!" કૃષ્ણાએ ઉત્સુિત થઈને કહ્યું.

"હા, હા, મને પણ દેખાય છે!" રમેશે ઉભા થતા થતા કહ્યું.

પ્રાણીનું ચિત્ર પડદા પર સ્પષ્ટ થયું.

"જળ સુવર! અમે પાણીમાં બધું બધી વારજોયું છે. મારા પિતાજીએ કહ્યું કે, તે ભૂંડ જેવું દેખાય છે!" બધા વિદ્યાર્થીઓ કહેવા લાગ્યા.

"આ આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુનું 'રાજ્ય પ્રાણી' છે" હેમા મેડમે કહ્યું.

જયારે બધા વિદ્યાર્થીઓ ધીમા અવાજે એક બીજા સાથે વાતો કરતા કરતા હેમા મેડમને પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ આપી રહ્યા હતા, ત્યારે લિંગા પડદાને એકીટશે જોઈ રહ્યો હતો. તેણે ક્યારેય સપનામાં પણ વિચાર્યું ન હતું કે, એ તેના મિત્રને શાળાના સભાખંડમાં બેઠા બેઠા પણ જોઈ શકશે.

"શું તમને આ પ્રાણીનું નામ ખબર છે?" રાજન સરે પૂછ્યું.

"ના, નથી ખબર!" આખો સભાખંડ ગાજુ ઉઠ્યો.

આ પ્રાણીને દૂગોંગા કહેવાય છે. આ એક મોટું સસ્તન સમુદાયનું પ્રાણી છે, જે ફક્ત દરિયાઈ ધાસ ખાય છે. તેનો અર્થ એકે, તે શાકાહારી છે. મલય ભાષામાં દૂગોંગા એટલે 'સમુદ્ર ની સ્ત્રી' અને હા, એમના બીજા ઘણા પ્રાદેશિક નામ છે જેમ કે, દરિયાઈ ગાય, દરિયાઈ દુક્કર (સુવર) અને દરિયાઈ ઉંટ પણ કહે છે!" રાજન સરે ઉત્સુકતાથી કહ્યું.

લિંગાને એ બધા માંથી દૂગોંગા નામ ખૂબ જ ગમ્યું. તેણે તરત જ પોતાના જિસ્સામાંથી પેન કાઢી, પોતાના હાથમા નામ લખી લીધું, એ પહેલા કે એ ભૂલી જાય. "દૂગોંગા, મારો મિત્ર દૂગોંગા", એ મનમાં બોલ્યો. તેને ખૂબ જ સારુ લાગ્યું કે, તેના કાકાએ એમની પાસે રહેલું સ્નોર્કલ તેને લેવા દીધું, જેથી એ તેના મિત્રને નસીબ જોગે પહેલીવાર જોઈ શક્યો.

પડદા પર દેખાઈ રહેલી દૂગોંગા હવે દરિયામાં ઉગતું ધાસ ખાઈ રહી હતી. "જુઓ, દૂગોંગા ગાયની જેમ ધાસ ચરી રહી છે, એટલે જ કદાચ તેનું નામ દરિયાઈ ગાય પડ્યું હશે." લિંગાએ ધીમા અવાજે રાજુવ, નાગેશ અને ચિન્નાને કહ્યું.

"યાદ છે? જયારે મે કહ્યું હતું કે, દૂગોંગા શાકાહારી છે. અને ફક્ત દરિયાઈ ધાસ જ ખાય છે; એટલે જ તે ત્યાં જોવા મળે છે, જ્યાં દરિયાઈ ધાસ હોય છે. બીજુ અગત્યની વાત એ કે, દૂગોંગા પર્યાવરણીય આહારશૃંખલાનો મહત્વનો ભાગ છે," રાજન સરે કહ્યું.

દરિયાઈ ધાસ સુરજમાંથી શક્તિ લઈને પોતાના માટે ખોરાક બનાવે છે, અને દરિયાઈ પ્રાણી, દૂગોંગા એ ધાસ ખાઈને શક્તિ મેળવે છે. આ પ્રાણી ધ્વારા બનતો મળ પછી બીજી માછલીઓ ખાય છે, તેઓ તેમાંથી શક્તિ મેળવે છે. નાની માછલીઓ મોટી થાય અથવા ક્યારેક મોટી માછલીઓ દ્વારા ખવાઈ જાય. માછીમારો, જેમકે કૃષ્ણાના પિતાજી, મોટી માછલીઓને પકડે, જેની આપણે બજારમાંથી ખરીદી કરીએ છીએ અને આપણે તેનો આહારમાં ઉપયોગ કરીએ છીએ. માછલીઓ આપણાને ઘણા બધા પોષક તત્વો પુરા પાડે છે," રાજન સરે કહ્યું.

લિંગાનું હૃદય ગૌરવથી આનંદિત થઈ ગયું, જયારે તેણે આ સાંભળ્યું. કે તેનો મિત્ર ખરેખર લોકો અને પર્યાવરણ માટે કેટલો મદદ રૂપ છે!

વિમલા મેડમ, જેમનો ઉદાર, નીષ્ઠાપૂર્ણ અને માતા જેવો સ્વભાવ, જે બાળકોને ખુબજ ગમતો, એ આગળ આવ્યા.

"બીજુ રીતે કહો તો, દરિયાઈ ગાય નાની માઇલીઓની સંભાળ રાખે છે. તેના કારણે નાની માઇલીઓ વિકસીત થઈ ને આપણાને પોષકતત્વો પુરા પાડે છે. આપણે કદી દરિયાઈ ગાયના ફાળાને અવગાણી કે ભૂલી ના શકીયે," તેમણે કહ્યું.

મેડમ, શું દરિયાઈ ધાસ બધે જ ઉગે છે?" શંકરે પૂછ્યું.

"ખૂબ જ સારો પ્રક્રિયા. ના, એ બધે જ નથી ઉગતું. એ ફક્ત ખુલ્લાં, પહોળાં, ધીછરા અને સંરક્ષિત સમુદ્રી પેટાળમાં જ ઉગે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કિનારાની નજીક અથવા તો મેંગ્રોવ (એક પ્રકારની દરિયાઈ વનસ્પતિ- ચેર) નજીકની જગ્યાએ જ ઉગે છે. દુગોંગ સરળતાથી ધાસને સમુદ્રી પેટાળમાંથી ઉખાડી અને ખાઈ શકે છે. જોએ ધાસને ઉખાડી ન શકે તો, ફક્ત પાંદડા પણ ખાય છે. તેઓની સુંધવા અને સ્વાદ પારખવાની શક્તિ ખૂબ જ સારી હોય છે, જેથી એમની ખરાબ દ્રષ્ટિ પણ સરભર થઈ જાય છે. એમનું શરીર ખૂબ જ મજબૂત હોય છે, ચરતી વખતે આગળ રહેલા મીનપક્ષો (ફિન્સ) ધ્વારા એ પોતાનું સંતુલન જાળવે છે." દુગોંગના ચિત્રો બતાવતા બતાવતા વિમલા મેડમ વિદ્યાર્થીઓને કહી રહ્યા હતા.

દુગોંગ નીલ ટાપુ પાસે રહે છે, પણ અમે તેના વિશે કંઈ જાણતા નથી." સીમા એ કહ્યું.

શુભલક્ષ્મીએ સહમત થતા કહ્યું, "હા, અમને બધાને ફક્ત એજ ખબર છેકે, એ દરિયાઈ દુક્કર તરીકે પણ ઓળખાય છે!"

"સરસ, અમે અહીંથા એટલા માટે જ આવ્યા છીએ કે, અમે તમને દુગોંગ વિશે વધુંમાં વધું જાણકારી

આપી શકીએ. અને તમે બધા પણ ખૂબ જ ઉત્સાહપૂર્વક આ પ્રાણી વિશે વધારે જાણો. એક વાત ચોક્કસ પણે કહી શકું, તમે બધાજ તેને પ્રેમ કરતા થઈ જશો, અને એ પ્રેમ એમને સંરક્ષિત કરવામાં મદદરૂપ થશો," રાજન સરે કહ્યું.

"દુગોંગ ફક્ત આંદામાનના દરિયામાં જ મળે છે?" રમેશે પૂછ્યું.

"ના, તે આપણે ત્યાં, આંદામાનના દરિયા સિવાય, ગુજરાતમાં કચ્છનો અખાત, મન્દ્રારનો અખાત જ્યારે ભારત બહાર, પર્શીયન અખાત, ચીન, જાપાન અને ફિલિપાઈન્સમાં પણ જોવા મળે છે," રાજન સરે કહ્યું.

વિદ્યાર્થીઓએ ડોક્યુમેન્ટરી જોવાનું ચાલું રાખ્યું, જેમાં માદા દુગોંગ પોતાના બચ્ચાને લઈને દરિયાઈ મોજાઓના લયમાં જઈ રહી હતી. લિંગાનું મન દુગોંગની આ બધીય ચર્ચામાંથી હટીને, રાધાનગર, સ્ટ્રેઇટ ટાપુ, લોન્ગ ટાપુના દરિયે અને ત્યાંના કિનારે તેમજ તેના મિત્ર દુગોંગ ઉપર જતું રહ્યું. એ તેના મિત્રની પીઠ પર સવાર થઈ, દરિયાઈ મોજા સંગાથે, આ બધા ટાપુઓના પ્રવાસના સપનાજોતો હતો.

તેના મિત્ર કૃષ્ણા સાથે વિવાદ કરીને પણ લિંગા બધાની સામે પોતાની વાત કેહવાની મનાઈ કરી રહ્યો હતો. જો, એ લોકો મારી મજાક ઉડાવશે તો?

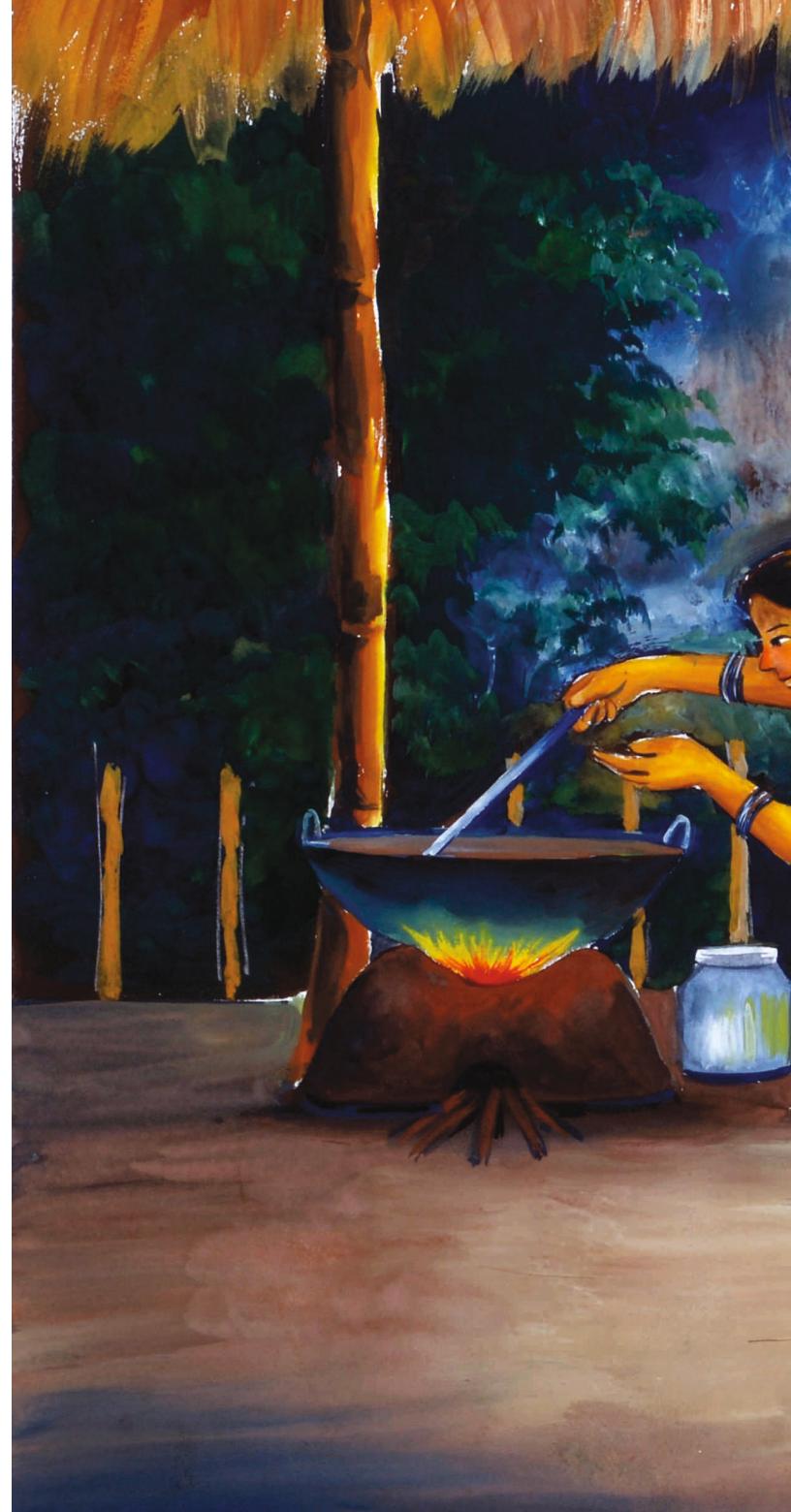
એ દિવસ પૂરો થાય એ પહેલા વિદ્યાર્થીઓને એક કામ સોંપવામા આવ્યું કે, "બધા પોતાના માતા -- પિતા અને દાદા-દાદીને પૂછે કે, શું તેઓ દુગોંગ વિશે કંઈ પણ જાણે છે? કે પછી, એમની પાસે એમના વિશે કોઈ વાત અથવા ઘટના છે? કે, જે બધાને કહી શકે?"

સાંજ થાય એ પહેલા, લિંગા રોજની જેમ તેની બકરીઓ સાથે જંગલમાંથી પાછો આવ્યો, નહાતા - નહાતા તેની નજર તેના હાથ પર જ હતીકે, ક્યાંક તેનું લખેલું ભૂસાઈ ન જાય. એ પછી લિંગા તેની માતા અને બહેનો સાથે માઈકીની માતાના મંદિરે ગયો. ગામના લોકો દરરોજ સાંજે મંદિરમાં દીવો પ્રગટાવતા અને તેના પિતાજી અને બીજા લોકો રાત્રે માછીમારી કરવા જતા પહેલા પ્રાર્થના કરતા, કારણકે, મોડી રાત સુધી એ લોકો માછીમારી કરતા હતા.

લિંગા ત્યાર બાદ ભણવા માટે બેસી ગયો,
જ્યાં તેને તેની માતાએ બનાવેલી મીઠાઈની
મધુર સુગંધ આવી. તેની માતા
મકરસંકાંતિના તહેવાર માટે અલામેલુ
મીઠાઈ બનાવી રહી હતી. લિંગાને પોતાની
આવી રહેલી પરીક્ષા માટે તૈયારી કરવાની
હતી, તો પણ તે ધ્યાન આપી શકતો ન હોતો.
કેમકે, તેનું મન વારંવાર ત્યાં ખેંચાઈ જતું હતું,
જ્યા એ સૌપ્રથમ વાર તેના મિત્ર દુર્ગોંગને
મળ્યો હતો.

માછીમારી, ઝેતીવાડી અને હોડીઓમાં
માલસામાન ચડાવવા ઉતારવા સિવાય પણ
લિંગાના પિતાજી લક્ષ્મણ, નાગણ બિશ્વાસની
તળીએ કાચ વાળી હોડીઓમાં પ્રવાસીઓને
કોરલ (પરવાળા) દેખાડવા લઈ જતા.

એમને હિન્દી વધારે ન આવડતી હોવા છતાએ
એમને મોટા ભાગના કોરલ્સના નામ ખબર
હતા અને એ ક્યાં મળે, તેની પણ જાણકારી
હતી. આને લીધે જ, બિશ્વાસ હંમેશા
ઈચ્છતાકે, તેઓ જ પ્રવાસીઓની સાથે જાય.

જયારે લક્ષ્મણ પહેલી વાર નીલ ટાપુ પર આવ્યા તે પણ ડાઈવિંગ કરવા જતા તેમજ તિક્ષ્ણ ભાલાથી કોરલ પાસે તરતી માઇલીઓ નો શિકાર કરતા હતા.

લિંગા જયારે છઢા ધોરણમાં ભણતો હતો ત્યારે તેના પિતાજી નું સ્નોર્કલ અને ભાલો લઈને પોતાની રીતે ડાઈવિંગ કરવા ગયો હતો. પરંતુ, જયારે તેના માતા-પિતાને આ વિશે જાણ થઈ ત્યારે ગુસ્સે થઈને એમની પાસેથી સ્નોર્કલ લઈ લીધું અને ભાલો ફેંકી દીધો. એમને જાણ ન થાય એ રીતે, લિંગાએ ભાલો શોધી, ગાયોના તબેલામાં છુપાવી દીધો.

લિંગા છુપાઈને, દરિયામાં ડાઈવિંગ કરી કોરલ્સ જોવાનો આનંદ ભુલ્યો ન હતો. તેથી જયારે પણ તેના માતા-પિતા શાકભાજી લેવા ભરતપુર કે રામનગર જતા, તે શાંતિથી સ્નોર્કલ અને ભાલો લઈ ઝડી-ઝાંખરા માંથી પસાર થઈ દરિયા તરફ જતો રહેતો અને ફૂબકી મારતો, મોટે ભાગે ખુલ્લા સમુદ્રમાં ખૂબ જ દૂર સુધી જતો રહેતો. એ તેના માતા-પિતા પાછા આવે તે પહેલા પાછો આવી જતો, અને ભાલો અને સ્નોર્કલ છુપાવી દેતો, અને નાહીને ભોળો બની ને ઘરમાં બેસી જતો.

એક રવિવારની બપોરે, લિંગાના માતા-પિતા અને તેની બહેનો ભરતપુર ગયા હતા. એ તકનો લાભ ઉઠાવી, લિંગાએ એક હાથમાં સ્નોર્કલ અને બીજા હાથમાં ભાલો લઈ, નાળિયેરીના સમૂહમાંથી પસાર થઈને ભાગ્યો. એ જાણતો હતો. કે આવી તક તેને કદાચ ફરી ક્યારેય નહિ મળે, એટલે બપોરના એ લક્ષ્મણપુરના દરિયાકિનારે પહોંચ્યો. સમય વેડફ્લ્યા વગર એ દરિયા તરફ ચાલવા લાગ્યો, સ્નોર્કલ પહેર્યા પહેલા તેને પોતાના થ્રૂંક વડે સાફ કર્યા.

તરતા-તરતા, એ તેના મનપસંદ લાલ કોરલ્સના સમૂહ પાસે પહોંચ્યો. એટલામાં જ રંગબેરંગી માઇલીઓ નું ટોઝું ખડક (રીફ) પાછળથી નીકળી તેની આસ પાસ ફરવા લાગ્યું. લિંગા માટે આ એકદમ અલગ જ ફુન્જિયા અને અલગ જ રંગોનો અનુભવ હતો. તેણે આવું ક્યારેય પણ જમીન પર જોયું ન હતું. એ માઇલી ઓને આંખો બંધ કર્યા વગર એકધારી જોઈ રહ્યો હતો.

હજારો પ્રશ્નો તેના મગજમાં ચાલી રહ્યા હતા.... કોરલ્સ વનસ્પતિ છે કે પ્રાણી? એ કેટલું લાંબુ જીવતાં

હશે? એ શું ખાતા હશે? તેના પિતાજીએ તેને કહ્યું હતું કે, એ એક પ્રકારના રંગબેરંગી પથ્થરો છે.

લિંગા તેના વિચારોમાંથી નીકળી ધૂજી ઉઠ્યો.... ત્યાં એક વિશાળ, ભૂખરા રંગનું પ્રાણી તેની બાજુમાં તરી રહ્યું હતું. તેણે બાલો છોડી દીધો, તેનું શરીર ડરને લીધે જકડાઈ ગયું. આ કયું પ્રાણી છે? શું એ મને ખાઈ જશે? પોતાના ચેહરાને સમૃદ્ધની સપાટી તરફ ફેરવી, આ વિચિત્ર પ્રાણી શું શોધી રહ્યું હતું?

લિંગા જેટલી ઝડપથી તરી શકે એટલી ઝડપથી તરીને કિનારે પહોંચ્યો, તેની જાણ બહાર, કોરલ્સને લીધે તેના શરીર પર ધણા ચીરા પડ્યા હતા.

લિંગા..... તેની માતાનો અવાજ સાંભળી, એ આ બધા વિચારો માંથી પાછો વર્તમાનમાં આવી ગયો. મકરસંકાંતિ માટે બનાવેલ વાનગાથી ફેલાયેલી સુગંધ તેના નાક સુધી પહોંચી, જે તેને ખાવા માટે લલચાવી રહી હતી. ખાતા-ખાતા, તેને યાદ આવ્યું કે, તેને તેના માતા-પિતાજીને પૂછવાનું છે, શું એ દુગોંગ વિશે જાણે છે? લિંગાએ જમવાનું પૂરું કરી, પોતાના હાથ ધોઈને તેના પિતાજી પાસે પહોંચ્યો.

"જૈના તેણે શરું કર્યું, મેડમ અને સર ચેન્નાઈની સંસ્થામાંથી અમારી શાળામા આવ્યા છે. એમણે અમને દુગોંગની ફિલ્મ બતાવીને તેના વિશે ધણી બધી માહિતી આપી અને કહ્યું. તેઓએ અમને અમારા માતા-પિતાને પૂછવાનું કહ્યું છે કે, તેઓ દુગોંગ વિશે શું જાણે છે?"

અચકાતા- અચકાતા તેના પિતાજી બોલ્યા,, "હું શું કહી શકું, દરિયાઈ દુક્કર વિશે?" ??

તેને આ નામથી ના બોલાવશો. કેમ, તમે તેને દુગોંગ નથી બોલી શકતા?" લિંગા બોલ્યો.

લિંગાના પિતાજી ચૂપ થઈ ગયા. એમણે બકરના પાંદડા બહાર રાખ્યા જેબકરીઓ તરત જ મજાથી ખાઈ લે છે.અને એ બોલ્યા "થોડા જ વર્ષો પહેલા"

તેમણે કહ્યું, "શિયાળાના સમયે દુગોંગનું લોહીલુહાણ શબ કિનારે મળેલું. કદાચ કોઈ શિકારીએ તેને મારીને, માછલીઓનો ચારો બનાવવા કાપ્યું હશે. હવે સુઈ જા, મોરું થઈ ગયું છે અને નિશાળે જતા પહેલા ગાયોને તેની જગ્યાએ બાંધી દેજ, જથી તેઓ ચરી શકે."

લિંગા આખી રાત પડખા જ ફરતો રહ્યો અને વિચારતો રહ્યો કે, શું શિકારી તેના મિત્ર પર પણ હુમલો કરી શકે?

સવારે નિશાળે પહોંચતા પહેલા, લિંગાએ કૃષ્ણાને એ દુગોંગ વિશે જણાવ્યું, જે તેણે જોઈ હતી અને કેવી રીતે ડરામણું લાગવા છતા તેને ભરપૂર વિશ્વાસ હતો કે, એ શાંતિપ્રિય પ્રાણી છે. કૃષ્ણા પહેલા તો આશર્યચકિત થઈ ગયો, પરંતુ પછી એમણે લિંગાને તેના દાદાએ કહેલી વાર્તા કહી... “પાણીના પતંગિયા વિશે, જે પરી જેવું દેખાય, પણ અડઘેથી પાછળનું શરીર માછલી જેવું, કંઈક દુગોંગ જેવું જ દેખાય!”

"તે તેને ફરી ક્યારે જોયું? શું તું ફરી તરવા ગયેલો?" કૃષ્ણાએ પૂછ્યું.

"ના, પણ મે મારા કાકાની નાની હોડી લીધી હતી. હોડીને આગળ ધપાવવા, વાંસનો હલેસા તરીકે ઉપયોગ કરેલો." લિંગાએ કહ્યું

"પછી શું થયું?" કૃષ્ણાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

"હું એ જગ્યાએ ગયો અને નીચે પણીમાં ઉત્થો, જ્યાં મે તેને પહેલી વાર જોયો હતો, પણ મને ત્યા કશું દેખાયું નહીં. નિરાશ થઈને હું પાછો ફરતો જ હતોકે, અચાનક મારી હોડી હલવા લાગી. મે બંને બાજુએ જોયું, પણ કશું ન હતું. હોડી ફરી પાછી હલવા લાગી! એક બાજુએ ઢળતા, મે એક વિશાળ પ્રાણીને હોડીની બાજુમાં દરિયાઈ ધાસને શોધતા જોયું. નિયમિત સમયના અંતરે એ પાણી સપાઠી પરથી બહાર નીકળતું હતું. મને ખ્યાલ આવ્યોકે, ચોક્કસ એ પાણીનું પતંગિયુંતો નથી જ, પણ ખૂબ જ શાંત છે. એ દિવસે મે કશું જ ન કર્યું, ફક્ત બેસીને તેનું હલન ચલન જોતો રહ્યો."

"ખરેખર, કેહવું પડે કે, તુ ખૂબ જ બહાદુર છે" કૃષ્ણાએ કહ્યું.

"એ દિવસે મે મારા માતા-પિતાને કશું જ ના કહ્યું પણ સાંજે મે કાકાને જણાવ્યું. એમણે કહ્યુંકે, એ આ પ્રાણી વિશે જાણે છે અને બહુ બધી વાર જોયેલું પણ છે. મને એમની વાત ઉપર વિશ્વાસ ન થયો એટલે મે એમને કહ્યું કે, હું તમને એ જગ્યાએ લઈ જઈશ, જ્યાં મે દુગોંગને જોયું હતું." લિંગાએ કહ્યું.

"જોયું પછી?" કૃષ્ણાએ પૂછ્યું.

"હા, જગ્યારે અમે હોડીમાં હતા, મે મારો હાથ પાણીમાં લબડતો રામેલો. થોડા સમય સુધી કશું ન થયું પણ અચાનક મારી આંગાળીઓએ કશુંક અડક્યું. આશ્રય પામી, મે ઊભા થઇ પાણીમાં જોયું તો, દુગોંગ મારી ખૂબ જ નજીક તરી રહ્યું હતું. વારંવાર સપાઠી પર આવી, પાછુ પાણીમાં જતુ રહેતું."

"શું તે તેને અડકેલું?"

"શરૂઆતમાં હું થોડો ગલરાયો પણ પછીમે મારો હાથ પાણીમાં નાખ્યો અને દુગોંગ મારી પાસે આવ્યું,

જાણે એક મિત્ર તેના બિજા મિત્રને હોંશે-હોંશે મળવાં આવ્યો હોય! આ વાતની જાણ, મે મારા કાકાને થવા દીધી નહિ. પરંતુ, એમણે તરત જ ઊભા થઈ હોડી હલાવી, કે જેથી ઝોગોંગા ડરી ગયું અને દૂર જતું રહ્યું. તને ખબર છે? હું ખરેખર ઝોગોંગાને બહું યાદ કરું છું! સતત વિચાર્યા કરું છું કે, એ ક્યાં જતું રહ્યું હશે!"

કાર્યક્રમનો છેલ્લો દિવસ હતો. વિદ્યાર્થી ઓને ઝૂગોંગ વિશે જાણીને ખૂબ જ આનંદ થયો હતો. આજે વિદ્યાર્થીઓએ પોતે જગાવવા નું હતું કે, પાછલા દિવસના પોતાના અધ્યયનમાંથી તેઓ શું શીખ્યા?

વિમલા મેડમે બધા ને સુપ્રભાત કહ્યું અને પૂછ્યું કે, બધા શું શીખ્યા? તરત જ કલબલાટ થવા માંડ્યો. કારણ કે, સૌ કોઈને પહેલા પોતે બોલવુ હતું. જયારે બધા શાંત થયા ત્યારે રાજન સર બોલ્યા, "જોઈ

રહ્યો છું કે, લિંગા છેલ્લાં કેટલાક દિવસોથી શાંત દેખાય છે. મને લાગે છેકે, તે આજે આપણને કશુંક કહેશે, બરાબર ને?"

એકલો પડી ગયો હોય તેમ, લિંગા થોડો ઠધાઈ ગયો, પણ પછી તેના મિત્રોના ચહેરા તરફ જોઈ, થોડા સમય પછી, બહાદુર બની, કહેવાનું શરૂ કર્યું.

"જયારે મે મારા પિતાજીને દૂગોંગા વિશે પૂછ્યું ત્યારે એમણે મને એક ઘટના કહી કે, કેટલાક લાલચું લોકોએ દૂગોંગને પકડી અને ફૂરતાથી તેને મારી નાખેલ." સૌને લિંગાનું દુઃખ અને તેની વેદના, તેના અવાજ અને ચહેરાથી જણાતી હતી.

"બધા ની જેમ, મારા પિતાજીએ તેના મૃત શરીર ને કિનારે જોયું હતું. એવું લાગતું હતું કે, કેટલા કે તેના માંસને ખાયેલું અને કેટલા કે તેનો માધલીઓના ચારા તરીકે ઉપયોગ કરેલો. શિકારીઓ તેના માંસનો ઉપયોગ તેલ કાઢવા માટે પણ કરે છે." લિંગા પોતાની ભાવના ઓથી દુઃખી થઈ જતા, તરત જ આભાર કહી બેસી ગયો.

ઘટનાની ઉંડાઈમાં દૂબી જતા, આખો સભાખંડ શાંત પડી ગયો.

"લિંગાએ કહું એ સાચું છે," લોકેશે કહું, "આવું દરિયાકિનારે અવાર નવાર બનતું રહે છે. મને યાદ છે, મારા દાદા શિકારીઓને, આવું ના કરવાની ભાર પૂર્વક સલાહ આપે છે."

"હા, સાચી વાત છે," સાવિત્રીએ ઉમેર્યું, "મારી માતાએ કહેલું કે, શિકારીઓને પકડીને જેલમાં પુરી દીઘેલા."

બધા વિદ્યાર્થીઓ સહમત થયા કે, એક ભોળા અને એ પણ પાછા રાજ્ય પ્રાણીની હત્યા કરવી, એ ગુસ્સો ચડે અને દુઃખ થાય એવું ધૃણાસ્પદ કાર્ય છે.

"તમે લોકોમાં જાગૃતિ લાવી અને સાથે જવાબદારીનું ભાન પણ કરાવ્યું, પરંતુ ફક્ત આ જ પુરતું નથી." રાજન સરે કહું આ વાત દરેક વ્યક્તિ સુધી પહોંચવી જોઈએ, બધા લોકો દરિયા સાથે સીધા

કે પરોક્ષ રીતે જોડાયેલા છે. દુગોંગ ના શિકારની ફૂરતા જુના જમાનાથી ચાલતી આવે છે અને હકીકતે એ શિકારી લોકોની આજુવિકા રહી છે!"

જ્યારે આ ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યારે જ, શાળાના આચાર્ય સભાખંડમાં આવ્યા. તેઓ એમના વિદ્યાર્થીઓથી ખૂબ પ્રભાવિત થયા અને આ કાર્યક્રમમાં તેઓની સહભાગિતાની સરાહના કરી. જેથી વિદ્યાર્થીઓની ખૂશી બમણી થઈ ગઈ.

આ દિવસ પછી મૂલ્યાંકન કાર્યક્રમ હતો, જે દિવસે વિદ્યાર્થીઓ પોતા ના ચાર દિવસના કાર્યક્રમમાં શું શીખ્યા એ દર્શાવવા નું હતું, જેથી સંસ્થા વાળાઓને ખૂશી થાય. બાળકો દ્વારા બનાવેલા પોસ્ટર અને વિશાળ બેનર લગાવવામાં આવ્યા. શિક્ષકો સાથે જેટલા પણ લોકો કાર્યક્રમમાં જોડાયેલા હતા તે બધા આવી ગયા. મુખ્ય મહેમાન તરીકે હેવલોક વનવિભાગના સહાયક વનસંરક્ષક સાહેબ આવ્યા હતા. એમની સાથે ગ્રામપંચાયતના પ્રમુખ શ્રી, પંચાયત સમિતિના તથા જિલ્લા પરિષદના સભ્યો, અને કાર્યક્રમમાં ભાગ લીધેલા છાત્રોના માતા-પિતા પણ હાજર હતા. શાળામાં, સરસ્વતી પુરાના દિવસ જીવું ઉત્સાહનું અનેરું વાતાવરણ સર્જાયું હતું.

લિંગા પડદા પાછળ ઉભો હતો. તેનું મન સતત દુગોંગના નિર્જીવ દેહ અને તેના મિત્ર તરફ જઈ રહ્યું હતું.

"એ શું વિચારી રહ્યો હતો, ત્યાં ઊભા ઊભા? બહું જાજો સમય રહ્યો નથી, ચાલ ફરી એક વાર નાટકની સ્ક્રિપ્ટ વાંચી લઈએ," ફૃષ્ણાએ લિંગાને હલાવ્યો અને કહ્યું.

પોતાના વિચારો માંથી બહાર નીકળી, લિંગાએ ચારે તરફ જોયું. તેના મિત્રો, સંપૂર્ણ તૈયારી સાથે નાટક માટે તૈયાર હતા. એ થોડો વ્યાકુળ હતો, કારણ કે, તેણે ક્યારેય આવા કાર્યક્રમમાં ભાગ લીધો ન હતો, ફક્ત કવિતાઓ જ ગાઈને સંભળાવી હતી.

ના, લિંગા, ગભરાઈશ નહિં, બધુ જ ઠીક થશે." ફૃષ્ણાએ કહ્યું. લિંગા માથુ હલાવીને સહમત થયો પણ તેણે આગળ એવી રીતે જોયું કે બધા ની વચ્ચે ઘેરાયેલો હોય.

આ ત્રણ દિવસનો આપણો કાર્યક્રમ, આપણા માટે ખૂબ જ મહત્વનો, મજા આવે અવો અને માહિતી સભર રહ્યો. અમે બાળકો અને શિક્ષકોને ડોક્યુમેન્ટરી બતાવી. વિદ્યાર્થીઓને માણીમારો અને પરોક્ષ

રીતે સમુક્ર સાથે જોડાયેલા લોકો સાથે વાત કરવા પ્રોત્સાહન આપ્યું અને સાથે પોસ્ટર બનાવવાની કામગીરી પણ કરી, જેથી વિદ્યાર્થીઓ આંદામાનની આસપાસ રહેલા સમુક્રીજીવો વિશે જાગૃતિ લાવી શકે અને તેઓને બચાવવામાં સહભાગી બની મહત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે. આજના કાર્યક્રમનો મુખ્ય હેતુ એ છેકે, વિદ્યાર્થીઓ સમુક્રી જીવોનું મહત્વ સમજું શકે અને તેને માણી શકે તેમના માતા-પિતા અને ઘરના વડીલોમાં અને તમારા લોકોમાં, એ જાગૃતિ ફેલાવી શકે. બીજુ હરોળ અને વચ્ચેના ભાગમાંથી લગભગ પચાસ વિદ્યાર્થીઓ એક નાટક રજૂ કરશે. આશા છે કે, તમને બધાને એ ગમશે!" વિનિતા મેડમે કહ્યું.

વિદ્યાર્થીઓ રંગબેરંગી સમુક્રી જીવોની વેશભૂષામાં હતા. જેલી ફિશ, ઓક્ટોપસ, દરિયાઈ ઘોડો અને દુના માઇલીની વેશભૂષામાં તૈયાર થયેલા બધા વિદ્યાર્થીઓ એક સાથે ગાઈ રહ્યા હતા.

"ભૂરા આકાશ હેઠળ, ઘર છે અમારું ભૂરું પાણી.

ગાતા, હસતા, હરતા- ફરતા,

મોટી માઇલીઓ જોતા, કોરલ ની અંદર છુપાતા!"

વધારે ગીતો ગાઈ એમણે માઇલીઓનો એક ઉત્સાહિત સમૂહ રંગમંચ પર બનાવી દીઘેલો! ત્યાર બાદ દુગોંગનો પ્રવેશ થયો. માઇલીઓ અને દુગોંગએ, આહાર શુંખલામાં દુગોંગનું મહત્વ વર્ણવી માઇલીઓએ ગીત ગાયું:

" દુગોંગ, ખુબ સારી છે દુગોંગ માતાની જેમ પ્રેમ કરે

ક્યારેય કોઈનો પીછો ન કરે

બધાને પોષણ આપે"

દુગોંગએ ગાયું:

"ચાલો હું તમને યેતવણી આપું,
લાલચું નાવિકો અને શિકારીઓ,
ગેરકાયદે સમુદ્રમાં સફર કરે છે"

ગીત પૂરું થયા પછી, ત્રણ શિકારીઓ મંચ ઉપર પ્રવેશે છે, કેવી રીતે, બિચારી દુગોંગની હત્યા કરવી તેનું ખડયંત્ર રચતા હતા!

"ગાઈ કાલે, મે અહીંયા દરિયાઈ દુક્કર જોયેલું, નાવ રોકો, કંઈ પણ અવાજ કરશો નહિં. જેવું એ સપાઠી પર આવે કે, આપણે તરત જ ભાલો ફેંકવો પડશો!" એકે કહ્યું.

"તું બરાબર કહે છે મદન, બીજા શિકારીએ કહ્યું, મે પણ આ જગ્યાની આજુ બાજુમાં જ જોયેલું. તેનામાં ખુબ સારી ચરબી હોય છે.... આપણને બહુબધુ તેલ મળશે...."

શિકારીઓએ પોતાનો ભાલો ઊંચક્કો અને જેવો એ લોકોએ ભાલાને ફેંક્યું, તરત જ દુગોંગ ભગવાન કૃષ્ણમાં પરિવર્તન પામ્યું. પછી લિંગાએ લોકોની માન્યતા વર્ણવી, જ્યાં ભગવાન કૃષ્ણએ દ્વારકામાં પોતાની દરેક ગાયોને દરિયાઈ ગાયોમાં રૂપાંતરીત કરી દીધી હતી કે જેથી તેમને બચાવી શકે. શિકારીઓએ ભગવાન પાસે માઝી માંગી અને તરત જ ત્યાંથી જતા રહ્યા.

અચાનક જ, લિંગા સીધો ઊભો રહી ગયો, પ્રેક્ષકોની સામે જોઈ, ભરપૂર આત્મવિશ્વાસ સાથે મોટા અવાજે બોલ્યો કે, કેવી રીતે શિકારીઓ ટાપુના રાજ્ય પ્રાણીનો શિકાર કરી રહ્યા છે અને આ ગેરકાચેસર પ્રવૃત્તિને કેવી રીતે અટકાવવી જોઈએ, એ પહેલાકે, ખુબ મોરું થઈ જાય. આમાંથી કંઈ પણ નાટકના લખાણમાં ન હતું, જે પણ લિંગાએ કહ્યું, એ તેના માટે હૃદયનાં ઊડાણમાં થી નીકળી રહ્યુ હતું, જ્યારે એ ચૂપ થઈ ગયો, પ્રેક્ષકોમાં નિરવ શાંતિ પ્રસરી ગઈ. ત્યાર બાદ તમામ કલાકારો જમીન પર ધનુષ્ય પડયું હોય અને તેને પકડવા નમે તેમ પ્રેક્ષકો સમક્ષ નમ્યા અને તરત જ બધાએ તેઓને તાજીઓના ગડગડાટથી વધાવી લીધા.

કાર્યક્રમ પછી, લિંગાને તેના ભાષણ માટે વિશેષ પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો. સહાયક વનસંરક્ષક સાહેબે તેના ભાષણની પ્રસંશા કરી. રાજન સરે તેના મિત્રોને પૂછ્યું કે, કેમ તેમણે દુગોંગનો ઉત્તેખ ન કર્યો? પછી, તેના મિત્રોએ કહ્યું કે, તેની મિત્રતા દુગોંગ સાથે છે, તેના માટે દુગોંગ ખૂબ જ વિશિષ્ટ છે. પ્રેક્ષકોમાં રહેલા લિંગાના માતા-પિતાના આનંદનો પારના રહ્યો, એમની આંખોમાં ગર્વની લાગણી સાથે ખુશીના આંસુ આવી ગયેલા.

બીજા દિવસે, લિંગા પુરસ્કારને પકડીને, દરિયા કિનારે ઢોડતો ગયો અને એકાંતમાં દરિયામાં રહેતા તેના મિત્ર ઝોંગને વાયદો કયોકિ, "તને હવે ડરવાની જરૂર નથી, મારા મિત્ર, અમે અહીંયા છીએ તારા રક્ષણ માટે અને હવે મારી સાથે પણ ઘણા લોકો છે, જે તને હંમેશા બચાવશે, શાંતિથી રહે મારા મિત્ર!"

મારો મિત્ર, દરિયાઈ ગાય (ડુગોંગ)

એલરિકા ડિસોઆ

મત્સ્યકન્યાની વાર્તા મને હંમેશાં એક બાળકની જેમ આકષ્ણિત કરતી હતી કે, થોડા વધોમાં હું ડુગોંગ સાથે તરીશ એ પ્રાણી, જે આ વાર્તા સાથે સંકળાયેલું છે!

ઈ. સ. ૨૦૦૭ માં મને એક તક મળી, જેમાં હું આ ભવ્ય પ્રાણી સાથે કલાકો સુધી સ્નોક્ટિંગ કરવામાં ગાળી શકી. હેવલોક ટાપુના છીછરા ભૂરા પાણીમાં, ૩૦૦ થી ૪૦૦ કિલોગ્રામ વજન ધરાવતા અને છ કુટ લાંબા પ્રાણીને જોતા, પહેલાતો કોઈ પણ રીતી જ જાય. પરંતુ, નમ્ર અને શાંત એવા આ પ્રાણીને અમે આલદ્ધા નામ આપ્યું, જે અમારી પ્રથમ ડુગોંગ હતી. શરૂઆતની આતુરતા અને તેની સાથે તરવાની આશા તરત જ જિજાસામાં પરિવર્તિત થઈ ગઈ, જ્યારે ત્રણ મહિના સુધી દરરોજના છ કલાક તેની સાથે તરતા રહ્યા.

બીજા અદ્ભુત અને રહસ્યમય દરિયાઈ સસ્તન જીવોમાં ડુગોંગ એક અલભ્ય દરિયાઈ સસ્તન પ્રાણી છે, જે જુના જમાનાથી આંદામાન અને નિકોબાર દીપ સમૂહના દરિયામાં રહે છે. આ પ્રાણીને જોવું ખૂબ જ મુશ્કેલ છે કે જે દર પાંચ-સાત મિનિટે માત્ર જૂજ ક્ષણો પૂરતું સપાઠી પર આવતું હોય છે. દીપ સમૂહના પાણીની ઓછી પારદર્શિતા આ પ્રાણીને જોવાનું વધુ મુશ્કેલ બનાવે છે. અમે બીજુ વૈકલ્પિક તકનીકનો ઉપયોગ કરી તેની લાંબી સર્પકારે ફેલાયેલી ખોરાક લીધા પછીની હારમાળા જેવા ચિન્હો દરિયાઈ ઘાસના મેદાનોમાં જોતા, જેથી દીપસમૂહના પાણીમાં તેની હાજરીની જાણ થતી. જ્યારે પણ અમને આ પ્રાણી જોવા મળતું, અમે તેના વર્તનની નોંધ કરી લેતા. ખોરાક લેવો એ એમની અગત્યની પ્રવૃત્તિ જણાતી કારણ કે, એમના રોજિંદા જીવનમાં એમને પોષણ પૂરું પાડતી, નાના કદની દરિયાઈ ઘાસને એ પ્રાણીઓ પ્રાધાન્ય આપતા.

અમારા દ્વારા આઈ વર્ષોથી દરિયાઈ ધાસની દેખરેખ થતી અને ત્યાંના રહેવાસીઓ પાસેથી મળતી માહિતી દ્વારા પંદર દ્રગોંગ હોવાની માહિતી મળતી. અમને ચોક્કસ ખાત્રી પણ છે કે, વધુ પ્રાણીઓ જોવા મળશે. અમારા વર્ષોના સંશોધનથી ખબર પડી કે, દ્વીપસમૂહની દ્રગોંગ મુખ્યત્વે હેલોડયુલ અને હેલોફિલ વર્ગની દરિયાઈ ધાસ ખાય છે, જે નાઇટ્રોજનથી ભરપૂર અને જેમાં રેસાઓની માત્રા ખુબ ઓછી હોય છે. દ્રગોંગને વિશાળ ધાસથી છવાયેલા મેદાનોની જરૂર હોયછે. છેલ્લાં પાંચ દશકોમાં ચોક્કસ રીતે તેની માત્રા ઓછી થઈ છે, પરંતુ આ પ્રાણીએ દરિયાઈ ધાસનો ઉપયોગ શરૂ રાખ્યો છે. (એ જગ્યા સિવાય જ્યાં પ્રાણીઓ મરી રહ્યા છે.) આ જગ્યામાં જ દ્રગોંગ લગભગ આખું વર્ષ ધાસ ચરતું હોય છે.

દ્રગોંગ દરિયાઈ ધાસના માળીઓ છે. સતત ચરતા રહેવાથી તેઓ દરિયાઈ ધાસને વધવા માટે જરૂરી પોષણમાં તેમજ ધાસનાં મેદાનમાં વસતા અને તેના ઉપર નભતા પ્રાણીઓ ને મળતા પોષકતત્વોમાં પણ વધારો કરે છે. આપણને સંપૂર્ણ પણે નથી ખબર કે, દ્રગોંગનો નાશ થઈ જતા પર્યાવરણમાં શું બદલાવ થશે. પરંતુ એટલી ખબર છે કે, તેની ભૂમિકા આ પર્યાવરણમાં શું છે, છતાં કે આની સમજ લોકોને નથી. એમની ભૂમિકા સીધી, પરોક્ષ કે કોઈ પણ રીતે મનુષ્યને મદદરૂપ હોય કે ન હોય પરંતુ, ચોક્કસ રીતે દરિયાના અમુક જીવોને અને પર્યાવરણને મદદરૂપ છે. ક્યારેક એક જીવનો વિનાશ થતા અટકાવવો ખૂબ જ મહત્વનું છે, એ પહેલા કે ખૂબ મોડું થઈ જાય અને આખા પર્યાવરણમાં બદલાવ આવે!

એલરિકા ડિસોઆ મૈસુરના નેચર કન્સર્વેશન ફાઉન્ડેશનમાં રિસર્ચ અસોસિએટ છે.

તેમની ટુકડી છેલ્લા બાર વર્ષથી અંદામાન અને નિકોબાર દ્વીપસમૂહોની દ્રગોંગની વસ્તીનો અભ્યાસ કરી રહી છે. પર્યાવરણ અને વનવિભાગ- પોર્ટબ્લેર સાથે મળીને, તેઓ આ દ્વીપસમૂહમાં દરિયાઈ ગાયો અને તેમના રહેઠાણની બાકી બચેલી વસ્તીનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે અને તેમને સુરક્ષિત કરવાના ઉપાયો વિકસાવી રહ્યા છે.

શબ્દસૂચિ

કોરલ્સ (પરવળા): -

દરિયાના તમિયાની સપાટી પર ચોટેલું સાંદું પ્રાણી, જેને ઘણા લોકો વનસ્પતિ કે પથ્થર સમજે છે, કારણકે, એ એવું જ દેખાયછે. આ પ્રાણી કોરલ રીફ(પરવળના ખડકો) બનવામાં મદદરૂપ થાય છે. જે લાખો અન્ય જીવોને રહેઠાણ પૂરું પાડે છે જે કોરલ રીફમાં વસે છે. કોરલ ફક્ત અમૃત તાપમાન સુધીના પાણીમાં જ જીવી શકે છે. જો પાણી વધુ ગરમ થઈ જાય તો, એ જીવીત રહી શકતા નથી.

આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓના કોરલ્સ: -

૩૦૦થી વધારે જાતિના કોરલ્સ આંદામાન અને નિકોબાર દ્વીપસમૂહના આસપાસના પાણીમાં જોવા મળે છે. આ જીવો, સ્નોર્કલિંગ અથવા ડાઈવિંગ વખતે તેમજ હેવલોકમાં આવેલ જેટીની સમાંતરે ચાલતા પણ જોવા મળે છે.

ડોલિફિન: -

ડોલિફિન સસ્તન પ્રાણીઓ છે. તે મોટે ભાગો માછલી અને ઝીંગા ખાય છે અને એમને ખૂબ જ હોશિયાર પ્રાણી માનવામાં આવે છે. તે એક સામાજિક પ્રાણી પણ છે.

ઇકોલોજી (પરિસ્થિતિવિદ્યા): -

વિજ્ઞાનની એ શાખા, કે જેમાં જીવો અને પર્યાવરણ વચ્ચે કિયા-પ્રતિકિયાઓ અને સંબંધોનો અભ્યાસ થાય છે.

ઇકોસિસ્ટમ (નિવસનતંત્ર): -

અલગ અલગ પ્રકારના સાથે રહેતા સજીવો અને તેમના નિર્જીવ વસ્તુઓ સાથેના પર્યાવરણીય સંબંધ, ઇકોસિસ્ટમનું સર્જન કરે છે.

આહારશુંખલા: -

જિર્માતા થી ઉપભોક્તા સુધીની આહાર લેવાની અને ખોરાક બનાવવા ની સાંકળ, જે એક બીજા સાથે જોડાઈને એક આહારશુંખલા રચે છે.

મજારનો અખાત: -

મજારનો અખાત ભારતીય સમુદ્રનો મોટામાંમોટો છીછરો અખાત છે. જેમાં ૩૫૦૦ થી વધુ વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓ એટલે કે, જીવો વસે છે જે તેને એશિયાનો સૌથી દરિયાઈ જીવોથી સમૃદ્ધ દરિયાઈ વિસ્તાર બનાવે છે. મજારના અખાતમાં ૧૧૭ પ્રકારની કઠણ કોરલની જાતિઓ નોંધાયેલી છે. અખાત માં શાર્ક, દુગોંગ અને ડોલિફિનની જેમ જ દરિયાઈ કાચબા પણ વારંવાર મુલાકાત લેતા હોય છે.

કચ્છનોઅખાત: -

ભારતની પશ્ચિમે, અરબ સમુદ્રનો અંદરનો ભાગ એટલે કચ્છનો અખાત, જે ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલો છે. આ

સ્થળ વિપુલમાત્રામાં ભરતી આધરિત ઉર્જી ઉત્પાદનનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ભારતનો સર્વ પ્રથમ દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન, કચ્છના અખાતના દક્ષિણ કિનારે ગુજરાતના જામનગર જિલ્લામાં આવેલો છે.

રહેઠાણા: -

જ્યાં જીવો રહે છે એ જગ્યા, જે તેમને ખોરાક, અને પાણી પૂરું પાડેછે. દરિયો દ્વારો નું રહેઠાણા છે.

જેલી ફિશા: -

જેલી ફિશ દરિયામાં વસે છે અને બધા જ સમુદ્રોમાં જોવા મળે છે તેમજ અમુક તાજા પાણીમાં રહેછે. તેઓ પારદર્શક કે અર્ધ પારદર્શક, છત્રી અથવા તંબુ આકારના હોય છે. તેમના ટેન્ટેકલ (સ્પર્શકો) ડંબ મારી શકે છે, જેશી હંમેશા સાવધાન રહેવું જોઈએ! જેલી ફિશ પ્લેન્કટન (કદમાં ખૂબ જ નાની વનસ્પતિઓ અને સૂક્ષ્મ જીવાણુંઓ જે દરિયાઈ સપાટીની નજીક વિહરતા હોય છે) ખાયછે. અમુક દરિયાઈ કાચબાઓ જેલી ફિશને ખાય છે.

લોન્ગ ટાપુ: -

દક્ષિણ આંદામાનમાં જ રહેલા, આ નાનકડાં ટાપુ પર સુંદર કિનારા અને ચોખ્યું પાણી છે. સાંકડા કોન્કીટ ના પાકા ફૂટપાથ (પગાંડી) સાથે એક નાનું ગામ પણ ત્યાં વસેલું છે. લોન્ગ ટાપુમાં લાલાજી કિનારો આવેલો છે, જે આંદામાનનો સૌથી સુંદર કિનારો છે. લોન્ગ ટાપુની આજુબાજુ ખૂબ સારું સ્ક્રબા-ડાઇવિંગ થાય છે.

મકરસંકાંતિ: -

આ તહેવાર સુર્યની ઉત્તર દિશા તરફ આગળ વધવાની શરૂઆત સૂચવે છે અને જેમાં સુર્ય કર્ક(કેન્સર) રાશીમાંથી મકર (કેપ્રિકોર્ન) રાશી તરફ પ્રયાણ કરે છે. ભારતમાં આ તહેવાર, પોંગાલ, લોહરી, ઉત્તરાયણ, માઘી, ભોગાતી બિહુ અને પૌષ પાર્વન તરીકે પણ ઓળખાય છે.

નીલટાપુ: -

દક્ષિણ આંદામાન નો આ ટાપુ અઢાર ચોરસ કિલોમીટર ની જગ્યા ધરાવે છે. આનું નામ જેમ્સ જ્યોર્જ સ્મીથ નીલ પરથી પાડવામાં આવ્યું હતું, જે બ્રીટીશ સૈનિક હતા. ત્યાંના રહેવાસીઓનો પ્રથમ વ્યવસાય ખેતી-વાડી છે, પરંતુ હવે ત્યાં પ્રવાસીઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે.

ઓક્ટોપસ: -

આ પ્રાણીને આઠ ઉપાંગો હોય છે. પોતાના શરીરના ચોક્કસ ભાગમાંથી એ કાળી શાહી જેવું પ્રવાહી બહાર ફેંકી પોતાના શિકારીને વિચલિત કરે છે. એમને ખૂબ હોશિયાર પ્રાણી માનવામાં આવે છે.

રાધાનગર કિનારો: -

હેવલોકના ફેરી સ્ટેશનથી એ બાર કિલોમીટર દૂર આવેલો છે. આંદામાન ટાપુનો એ સૌથી સુંદર કિનારો છે. તેની

સંપૂર્ણ લંબાઈ બે કિલોમીટર અને પહોળાઈ ત્રિશ-ચાલીસ મીટર છે. રાધાનગર કિનારાને ટાઇમ્સ સામયિક દ્વારા "એશિયા ના શ્રેષ્ઠ દરિયા કિનારા" નો પુરસ્કાર આપવામાં આવેલો છે.

દરિયાઈ ઘાસ: -

આ ઘાસ ફૂલ આપતા છોડ જેવું છે, જે પાણીમાં ઝૂબેલા દરિયાકાંઠાના ભાગે વિસ્તરેલું જોવા મળે છે. ઝૂગોગ અને દરિયાઈ કાચબાનો એ મુખ્ય ખોરાક તથા નાના પ્રાણીઓનું રહેઠાણ છે. તે પાણીને ચોખ્યું રાખવામાં પણ મદદરૂપ થાય છે.

સ્ટ્રેટરાપુઃ -

અલ્પ વિરામ આકારનો અને જંગલોથી છવાયેલો આ નાનકડો ટાપુ બારાટાંગ ટાપુના પૂર્વે વસેલો છે. આંદમાનના મહાન સ્થાનિક લોકોનું એ નિવાસ સ્થાન છે. ત્યાં બાળકો માટે શાળા અને પ્રાથમિક સારવાર માટે એક નાનું દવાખાનું પણ આવેલું છે.

સુરમઈઃ -

ભારતીય ઉપખંડમાં આ સૌથી લોક પ્રિય માછલી છે. આ સૌથી મોંઢી માછલી બધી જગ્યાએ સ્વાદિષ્ટ રીતે માણવામાં આવે છે. તે હુંફાળા દરિયાઈ પાણીમાં તેમજ આ જાતિની પુખ્ત માછલીઓ, બંદરો પાસે અને ઊંડી ખાડીઓમાં જોવા મળે છે.

ટાઈગર ઝીંગાઃ -

આ જીવો દરિયાઈ કવચધારી પ્રાણીઓની જાતિમાં આવે છે. જેનો ઉછેર ખાવા માટે થાય છે. સામાન્ય રીતે ટાઈગર ઝીંગાના બચ્ચા કિશોરાવસ્થા દરમિયાન નદી અને દરિયાના સંગમ સ્થાન અને મેન્ગ્રોવના કિચડ તરફ જાય છે, જ્યા તેઓને પોતાના ઉછેર માટે જરૂરી વાતાવરણ મળી રહે છે, અને ત્યારબાદ પુખ્તવયે દરિયા, ખાડીઓ અને મેન્ગ્રોવ નીચેના કીચડ અને વિસ્તારોમાંથી રેતાળ ભાગ વાળ ઊંડા પાણી તરફ સ્થળાંતર કરે છે.

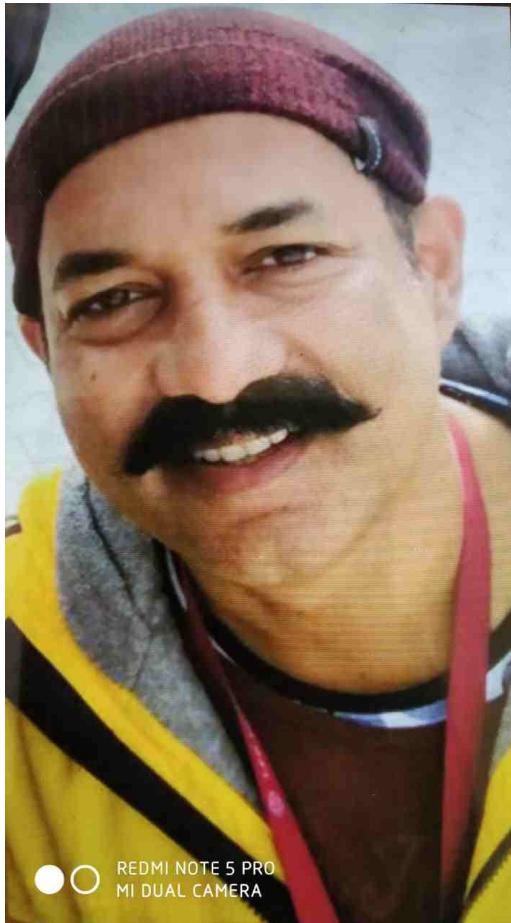
ઢના માછલીઃ -

આ માછલી વ્યવસાયિક રીતે ખૂબ જ મૂલ્યવાન છે. તે વિટામિન બી-ક અને ફોસ્ફરસનો સોત તેમજ પ્રોટીન, નિએસિન અને ઓછી સંતૃપ્ત ચરબીનો ખૂબ જ સારો સોત છે. તેઓ પાણીમાં ખૂબ જ ઝડપથી વિહરી શકે છે.

મેંગ્રોવ્સ-

મેંગ્રોવ એક પ્રકારના ક્ષુપ અથવા નાના ઝાડ છે જે દરિયાકાંઠાના ખારા અથવા ભાંભળા માં ઉગે છે. આ બધા વૃક્ષો ઓછી ઓક્સિજન વાળી જમીન-વિસ્તારોમાં ઉગે છે. મેંગ્રોવ જંગલો દરિયા કિનારો સ્થિર કરે છે, તોકાનના પ્રવાહ, કરંટ, તરંગો અને ભરતી-ઓટથી થતું ધોવાણ ઘટાડે છે. મેંગ્રોવ્સ જંગલો ની જટિલ મૂળ પ્રણાલી પણ અન્ય જીવો ને શિકારીઓથી રક્ષણ અને આશ્રય આપે છે.

લેખક પરિચય

REDMI NOTE 5 PRO
MI DUAL CAMERA

રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર અને એર ઇન્ડિયા બોલ્ટ
(બોલ્ટ- બ્રોડ આઉટલૂક લર્નર ટીચર એવોર્ડ-
શીખનાર શિક્ષક માટે વ્યાપક દૃષ્ટિકોણ)
શિક્ષકનો પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરેલ એવા અંદામાન
અને નિકોબાર ટાપુ પર રહેતા ચંચલ સિંહ
રોય, બે દાયકા કરતાવધુ સમયથી અંદામાન
ટાપુઓના ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં કામ કરે છે.
જેમણે આ તકનો ઉપયોગ એક પગલું આગળ
વધી કુદરતની મધ્યમાં રહેવા માટે કર્યો છે.
તેઓ કુદરત માટે જાગરૂકતા ફેલાવવા અને
બાળકો અને દરિયાકાંઠાના સમુદાયોને તેમની
સ્વૈચ્છિક પહેલ "કોસ્ટલ ગ્રીન ઝોન" સાથે
શિક્ષિત કરવા પર કામ કરે છે. હાલમાં તેમના
માર્ગદર્શન હેઠળ; તેમની શાળાના
વિદ્યાર્થીઓએ ૨૦૧૮ માં નેશનલ "વિપ્રો
અર્થિયન પુરસ્કાર" જીતી લીધેલ છે.

લિંગારાજ દરરોજ દરિયાકાંદા પર જતો હતો. તેને સમુદ્ર, પરવાળાઓ અને બધા પ્રાણીઓ જે તેની આસ-પાસ જોતો તે તેને ખૂબ ગમતા. તેને બધુંજ જાણીતું લાગતું હતું... એક દિવસ તે એક વિચિત્ર પ્રાણીની સામે આવ્યો.... ડુગોં (દરિયાઈ ગાય)

ચંચલ સિંહ રોય છેલ્લા ૨૩ વર્ષથી દક્ષિણ અને ઉત્તર અંદામાનના ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં શિક્ષક છે અને તેઓ તેમની પહેલ 'કોસ્ટલ ગ્રીન ઓન્સ' દ્વારા યુવા વિદ્યાર્થીઓમાં જાગૃતિ ફેલાવવાનું કામ કરે છે અને તેમને ૨૦૦૭ માં એર ઇન્ડિયા બોલ્ટ (બ્રોડ આઉટલુક લર્નર ટીચર) નો એવોઈ મળ્યો હતો.

સુભિતા સેનગુપ્તાએ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અને ઇતિહાસમાં અધ્યતન પદવી પ્રાપ્ત કરી છે અને તેમને ત્રીસ વર્ષનો બાળકો ને ભણાવવાનો અનુભવ છે. તેઓ મુસાફરી અને વાંચનમાં રૂચી ધરાવે છે અને તેનો આનંદ લે છે.

ચિત્રકળામાં યુવા રાષ્ટ્રીય શિષ્યવૃત્તિ ધરાવતા અને ઘણા એવોઈ મેળવનારા બિદિશા ચકવર્તીએ હાલમાં જ કોલકાતાની સરકારી મહાવિદ્યાલયમાં હસ્તકળા અને લલીત કળાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો છે.